

Levensbeschouwing in po en op de pabo: een rugzak om te vullen

VERA VAN JAARVELD

In kerndoel 38 voor het basisonderwijs staat: “De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.” Dit kerndoel is uitgewerkt in een globale leerlijn met vier subthema’s: zingeving, seksualiteit, welzijn en seksuele rechten, sociale en culturele invloeden. Het begrip ‘religie’ wordt binnen de subthema’s tweemaal genoemd.

“Levensbeschouwing: wat is dat voor een vak op de basisschool?”

Er worden in dit kerndoel diverse termen genoemd die passen bij het vakgebied van godsdienst en levensbeschouwing, zonder dat juist deze twee termen worden gebruikt. Veel begrippen worden gehanteerd voor het brede domein van godsdienst en levensbeschouwing in het basisonderwijs, niet alleen in het kerndoel maar ook tijdens de opleiding tot leraar basisonderwijs en op de basisscholen zelf. Geestelijke stromingen, godsdienst, levensbeschouwing, zelfs de term catechese wordt door diverse basisscholen nog gebruikt. Regelmatig koppelen pabostudenten terug dat het vakgebied niet is opgenomen in het weekrooster van de basisschoolklas en er geen structurele aandacht is voor levensbeschouwing. Of er staat een minimale lestijd van 15 (soms 30) minuten op de planning, die regelmatig wordt ingezet voor andere vakgebieden of inhouden. Rondom bekende (veelal christelijke) feestdagen lijkt er wel ruimte voor levensbeschouwing. Bij doorvragen blijkt de inhoudelijke vormgeving rondom deze feestdagen niet altijd expliciet levensbeschouwelijk te zijn. Wordt er over de geboorte van Jezus verteld rondom kerst of niet? Gaat het over de betekenis van vrede en licht of over wie welke hapjes meeneemt voor het kerstontbijt of -diner? Oftewel: wordt de feestdag in een levensbeschouwelijk kader gezet, een vermeend neutraal kader, of een gezelligheidskader? Welke betekenissen geven we door aan basisschoolkinderen rondom de feestdagen? Deze vragen zijn van belang om te bespreken en te onderzoeken met toekomstige leerkrachten in het basisonderwijs.

Bij het geven van een invulling aan levensbeschouwelijk onderwijs op de basisschool speelt de kwestie van afbakening en inkleuring van ons vakgebied een belangrijke rol. De diverse termen en hierbij behorende grijze zones van het vakgebied zijn o.a. door Jef de Schepper (2015) beschreven. Hij noemt de overeenkomsten en verschillen tussen levensbeschouwing en de aanverwante domeinen van de sociaal-emotionele ontwikkeling, de filosofie, de ethiek en geestelijke stromingen. Er zijn heel wat richtingwijzers nodig om studenten wegwijs te maken in dit vakgebied.

Wat zit er in de levensbeschouwelijke rugzak van de pabostudent?

De afgelopen jaren stelde ik eerstejaars pabostudenten tijdens het eerste college levensbeschouwing de volgende vragenreeks: steek je vinger op als je gedoopt bent, vervolgens steek je vinger op als je je eerste communie hebt gedaan en tot slot als je gevormd bent. Bij iedere volgende vragenronde daalde het aantal vingers. Er lijkt ook sprake van een jaarlijkse daling van het totaal aantal studenten dat überhaupt de vinger opsteekt. De ontkerkelijking uitgebeeld in het klaslokaal.

Regelmatig koppelen pabostudenten terug dat het vakgebied niet is opgenomen in het weekrooster van de basisschoolklas en er geen structurele aandacht is voor levensbeschouwing.

Tegelijkertijd is er sprake van oprechte en vaak ook onbevooroordeelde interesse in verhalen, waarden en feesten van verschillende religies. Een aantal studiejaar heeft het verhalenboek van Janny van der Molen (2007), 'Over engelen, goden en helden. Verhalen uit de grote wereldreligies.' op de verplichte literatuurlijst gestaan voor het tweede studiejaar. Bij onderwijsbeoordelingen leverde dit steevast positieve feedback op. Het boek werd gewaardeerd omdat het toegankelijk en helder inzicht gaf in de levensverhalen van kernfiguren uit verschillende wereldreligies. Bovendien is het geschreven voor basisschoolkinderen en te gebruiken als voorleesboek. Hieruit spreekt ook de realiteit dat veel pabostudenten dit voorleesboek als primaire informatiebron nodig hebben om grip te krijgen op de levensverhalen van bijvoorbeeld Jezus, Boeddha, Mohammed en Mosje (Mozes) en belangrijke basisinformatie over de bijbehorende religies. De religieuze geletterdheid van veel studenten is beperkt. Het vraagt om aandacht gedurende een opleiding waarin veel onderwerpen en vakgebieden om tijd en aandacht vragen.

Deze beperkte geletterdheid blijkt ook uit een huiswerkopdracht waarbij een vraag gaat over hoe studenten hun rol als inhoudelijk expert zien. Uit de antwoorden van studenten blijkt dat ze enige voorkennis hebben over het chris-

tendom, gevolgd door islam en jodendom. Velen geven aan hun basiskennis van religies verder te willen verdiepen, vooral het boeddhisme en het hindoeïsme worden vaak genoemd maar regelmatig ook de islam. Een student antwoordde eerlijk “ik weet er te weinig van, wat soms zorgt voor onbegrip en vooroordelen.”

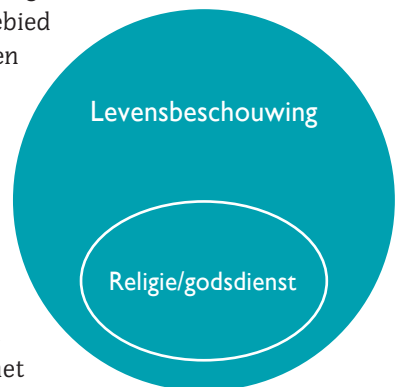
Een deel van de studenten heeft in het voortgezet onderwijs het vak GL gehad en hierbij enige basiskennis over religies opgedaan. Met enige regelmaat wordt het levensboek of visieboek gememoreerd dat ze over zichzelf moesten schrijven voor het vak. Een groot deel van de studenten heeft dit vak echter niet gehad tijdens de middelbare schoolperiode en heeft geen beeld bij het vak GL. Er hangt vaak een notie van zweverigheid en vaagheid rondom het vakgebied wanneer studenten starten met de pabo opleiding.

Hoe bereiden we studenten voor op lesgeven in het vakgebied godsdienst/levensbeschouwing op de basisschool?

Eén van de richtingwijzers die studenten aangereikt krijgen om wegwijs te worden in het vakgebied GL, is het verhelderen van de verhoudingen tussen de begrippen levensbeschouwing, en religie en godsdienst, zoals hiernaast weergegeven.

De nadruk ligt gedurende de opleiding op het ontwikkelen van een pedagogische basishouding en didactische vaardigheden en beperkt op vakinhoudelijke kennis ten aanzien van het vakgebied. Net als veel andere pabo's werken we met het didactiekboek van Tamar Kopmels (2020), waarin vooral het vragen stellen bij levensbeschouwelijke verhalen goed is uitgewerkt als didactisch principe en waar studenten onder begeleiding mee aan de slag gaan. Voor de pedagogische houding citeer ik graag Kopmels: “Een vraag van een kind is geen oproep om een antwoord te geven, maar een uitnodiging om samen een onderzoek aan te gaan.” Deze zin heeft een steeds belangrijker rol gekregen in het onderwijsaanbod rondom levensbeschouwelijk onderwijs voor pabostudenten. Herkennen zij een levensbeschouwelijke vraag van een kind en kunnen zij er op een pedagogisch verantwoorde manier op reageren?

Al jaren oefenen we met eerstejaars pabostudenten via een interactieve werkvorm in een van de eerste colleges van levensbeschouwing. Verspreid door het lokaal liggen papieren vellen met levensvragen erop, variërend van “waarom

wordt zij gepest?” en “waarom voeren mensen oorlog?” tot “bestaat God?” en “is er leven na de dood?”. We vragen studenten om op intuïtie een vraag te kiezen die hen aanspreekt en vervolgens deze vraag voor te leggen aan diverse medestudenten. Deze medestudenten reageren in eerste instantie als medestudent en vervolgens in hun rol als leerkracht. Het doel van de oefening is om te ontdekken of en hoe je anders reageert als je weet dat de vraag van een kind in jouw klas afkomstig is. Mag de vraag een vraag blijven of geef je concreet antwoord? De oefening werkt vaak als *eye-opener* voor een groep studenten, zeker in combinatie met het citaat van Kopmels.

*Een vraag van een kind is geen oproep om een antwoord te geven,
maar een uitnodiging om samen een onderzoek aan te gaan.*

Tijdens de opleiding leren we studenten om een sensibiliteit te ontwikkelen voor levensvragen van kinderen en om deze te koppelen aan de grotere levensvragen en levensthema's uit een mensenleven. De kunst is om bij het bespreekbaar maken van deze levensvragen ook de rijkdom aan antwoorden, beelden en verhalen van religieuze tradities op deze vragen en thema's ter sprake te brengen, om ze vervolgens in te brengen in de leefwereld van kinderen als verrijking, verbreding en verdieping (Kopmels, 2020). Mede geïnspireerd door het werk van Klafki die het onderwijs ziet als “een wederkerig ontsluitingsproces” tussen elementaire vakinhouden en de leerling zelf (Kuindersma, 2020). Deze wisselwerking tussen leerling en inhoud moet tweerichtingsverkeer zijn en de leraar speelt hierin een belangrijke bemiddelende rol als culturele gids, begeleider, rolmodel en stimulator van verbeelding (Kemman, 2020). Dat vraagt nogal wat van een basisschoolleraar. Daartoe dagen we ook al onze pabostudenten uit.

Hier wreekt zich ook het mogelijke gebrek aan religiekennis van pabostudenten. Om verbindingen te leggen tussen (spontane) levensvragen van kinderen en religieuze onderwerpen is veel kennis vereist. Waar kunnen pabostudenten betrouwbare, genuanceerde informatie vinden over religies waarbij er oog is voor multiperspectiviteit en de interne diversiteit van religies? Hoe zorgen we ervoor dat studenten zich deze kennis eigen maken als dit niet expliciet wordt getoetst? Bovenal: hoe zorgen we ervoor dat bestaande mythes en vooroordelen over religie die ook onder onze studenten voorkomen *niet* blijven voortbestaan, maar juist worden doorbroken door hun wijze van spreken over religie(s) in het dagelijkse onderwijs?

In onderzoeks- en reflectieverslagen vragen we studenten om zich inhoudelijk te verdiepen in een levensbeschouwelijk thema en hierbij bronnen uit religieuze tradities te verwerken. We helpen ze op weg in hun zoektocht naar

geschikte bronnen en stimuleren een genuanceerde én kritische blik op de bronnen die ze vinden. Dat past ook bij de onderzoekende houding die verwacht wordt van een hbo-student. In de praktijk zie je soms dat deze onderzoeksvaardigheden en een kritische, genuanceerde omgang met religieuze bronnen nog in ontwikkeling zijn.

Een gevulde rugzak?

In het laatste jaar van de pabo schrijven studenten een afsluitend reflectieverlag over hun professionele identiteitsontwikkeling in levensbeschouwelijk perspectief. Een pleonasme, aldus Barbara de Kort (2019) in haar onderzoek naar identiteitsontwikkeling op de Marnix Academie. We vragen studenten om zich in nauwe aansluiting bij hun LIO-groep en hun persoonlijke waarden en drijfveren levensbeschouwelijke thema's de klas in te brengen. Daarop reflecteren ze op deze ervaringen vanuit het perspectief van de leerling, de klas, de school en bovenal zichzelf. Het levert persoonlijke verslagen op waarin veelvuldig zichtbaar wordt hoe verrijkend het kan zijn als een juf of meester samen met leerlingen op onderzoek uit gaat rondom aansprekende levensbeschouwelijke thema's en vraagstukken. De sensibeleit voor de levensvragen van kinderen spreekt uit deze reflectieverlagen. Of de religieuze geletterdheid van de pabostudent ook is toegenomen? Daarvoor geldt dan toch Biesta's notie over het prachtige risico van onderwijs: een mens kan niets geleerd worden, maar alleen iets aangereikt krijgen, of ergens toe worden verleid.

Literatuur

- Kemman, J. (2020). De rollen van de leraar GL (en van leerlingen). *Handboek Vakdidactiek Levensbeschouwing en Religie*, 503-515.
- Kort, B. de (2019). *Identiteitsontwikkeling van en in een lerarenopleiding. Antwoorden op het Appel van de Ander*. Eburon.
- Kopmels, T. (2020). *Verhalen vertellen en vragen stellen. Vakdidactiek Levensbeschouwing & Geestelijke stromingen*. Noordhoff.
- Kuindersma, H. (2020). Van elementariseren naar leeromgevingen ontwerpen. *Handboek Vakdidactiek Levensbeschouwing en Religie*, 226-240.
- Kwintessens (2021). Over hemel en aarde, www.hemelenaarde.nl
- Narhex, jrg 21-2: Mythen over religie.
- Schepper, J. de (2015). *Levensbeschouwing ontwikkelen. Didactiek voor levensbeschouwing in het primair onderwijs*. Kwintessens. 17-24.
- SLO (2021). Oriëntatie op jezelf en de wereld - Mens en samenleving - kerndoel 38, <https://www.slo.nl/thema/meer/tule/orientatie-jezelf-wereld/kerndoel-38/>